

מצווה דרבים שאני

רה"י הרב משה אדלר

מבוא

רבים ושלמים טוענים שפעילות קודש הנעשית בציבור או פעילות שיש בה קידוש ה' לרבים מאפשרת גמישות והקלה בהלכות, ופעמים היתר לעבור על מצוות מהתורה או מדרבנן. נברר במאמר זה את המקור לטענה זו ואת ההלכה למעשה.

הגמרא בברכות (מ"ז ע"ב), תוך כדי משא ומתן, מביאה את המקור לדין:

מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה, ושחרר עבדו והשלימו לעשרה... והיכי עביד הכי והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר לעולם בהם תעבדו!

לדבר מצווה שאני.

מצווה הבאה בעבירה היא!

מצווה דרבים שאני.¹

המשא ומתן בסוגיה זו זקוק להסבר. תשובת הגמרא "לדבר מצווה שאני" אינה עונה לכאורה על השאלה, שהרי לא הותר לעבור על עבירה גם אם מקיים תוך כדי מצווה, ולא אמרין "לדבר מצווה שאני"!

זאת ועוד, התשובה עצמה ("לדבר מצווה שאני") אינה ברורה, שהרי זו בדיוק הגדרת מצווה הבאה בעבירה, כמו שהגמרא מקשה מיד אחר הבאת התירוץ הראשון.

---

¹ הסוגיה המקבילה בבבלי גיטין (ל"ח ע"ב) משמיטה את שני השלבים האחרונים הסוגיה: אין איזכור ל"מצווה הבאה בעבירה היא, מצווה דרבים שאני". הרב פערלא בביאורו לספר המצוות של הרס"ג (עשה לא-לב, בסופו) מעיר ש"נראה דלפני הרבה ראשונים ז"ל לא היתה גירסא זו שלפנינו שם [בברכות]. אלא כדאיתא בסוגיא דגיטין דלא מחלקין בין מצווה דרבים או לא... וכבר הביא בהגהות דקדוקי סופרים בברכות מש"ס כת"י דהגירסא שם כן... וכן מוכרח מדברי הרא"ם ביראים... ומדברי הרמב"ם... ומדברי הבעל הלכות גדולות... ומיהו מדברי הרשב"א והר"ן מבואר... דגירסתם כג"י שלפנינו". יש לציין שרוב כתבי היד בברכות נוסחם כנוסח הדפוס למעט כת"י פריס 671 המביא סיום הסוגיה בברכות כנוסח הגמרא בגיטין.

האחרונים מסבירים את ההבדל בנוסח הסוגיות בצורות שונות: הנודע ביהודה מביא בשם חתנו (סוף נודב"י קמא, חו"מ) שהסוגיה בברכות מביאה את דין המשחרר עבדו עובר בעשה בשם רב יהודה, ואילו בגיטין בשם רב יהודה אמר שמואל, ומוכיח שלשית שמואל לא חיישין למצווה הבאה בעבירה באיסורי דרבנן ולכן לא הקשו שם "מצווה הבאה בעבירה היא". ראה גם שו"ת יהודה יעלה, או"ח קצא; ח"ב סא; שואל ומשיב קמא, ח"א ס, ח"ג קנו; שו"ת מהרש"ם ח"א צט; שו"ת רבי עזריאל הידלסהמר ח"א או"ח קכג; שו"ת דגל ראובן ז.

גם תשובת הגמרא הסופית "מצווה דרבים שאני" אינה ברורה. ראשית איזו מצווה דרבים היא זו? בעיקרה של תפילה נחלקו הראשונים האם חיובה מדאורייתא או מדרבנן,² ותפילה במניין לרוב הפוסקים אינה אלא מעלה!³ כמו כן, לא ברור כיצד "מצווה דרבים" מתיר את העבירה שהיא מדאורייתא?⁴ הרי עדיין זו "מצווה הבאה בעבירה!"⁵

מצאנו ארבע גישות בהסבר כיצד "מצווה דרבים" מתרצת את שאלת הגמרא:

- א. תירוץ הגמרא "מצווה דרבים שאני" דוחה עשה של "לעולם בהם תעבודו" בלבד.
- ב. "מצווה דרבים שאני" נכונה רק לגבי מעלת התפילה במניין.
- ג. "מצווה דרבים" אינה מהווה אלא טעם מדוע אין זו מצווה הבאה בעבירה.
- ד. יש מעלה מיוחדת למצווה דרבים, שדוחה כל מצוות עשה שכנגדה.

לעולם בהם תעבודו

נחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל במסכת סוטה (ג' ע"ב) בפירוש "לעולם בהם תעבודו":⁶

לעולם בהם תעבודו, רשות דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר: חובה.

² רמב"ם הלכות תפילה פ"א ה"א: "מצוות עשה להתפלל כל יום", ספר המצוות לרמב"ם עשין ה, ומכילתא דרשב"י פרק כג, כה. לעומתו הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (עשין ה) חולק: "אלא ודאי שכל ענין התפילה אינו חובה כללי", אלא מצווה מדרבנן.
³ פשט הגמרא בברכות (ז' ע"ב), ופשט לשון הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ח ה"א) והטור (אורח חיים צ). ראה גם כוזרי (ג, יז-יט) מעלות התפילה בציבור. אמנם ראה מדרש שכל טוב (בובר) שמות (ית, כ): "והודעת להם, זה בית חיהם, הודיעם זמנים שילכו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות", וכן בתרגום המיוחס ליונתן שם ומשמע חיוב מדרבנן שנשמך על הפסוק. ראה רמב"ן במלחמות ה' (מגילה כ"ג ע"ב) הסובר על פי המשנה כי תפילה בציבור הינה חובה המוטלת על כל יחיד בציבור כדין קרבן ציבור. ראה שו"ת התשב"ץ ח"ב קסג: "שלעבור לפני התיבה יש בו מצווה מן התורה להוציא הרבים בדברים שבקדושה ולקרוא את התורה". ראה ערוך השולחן (אורח חיים צ, כ) המדייק מרש"י מקור לחיוב תפילה במניין מדרבנן. אמנם מקל לתלמיד חכם להתפלל ביחידות אם יהיה לו מזה ביטול תורה גדול. עיין שם במשנה ברורה ס"ק נב.

⁴ לרוב הראשונים המשחרר עבדו עובר בעשה. ראה להלן.

⁵ מקור איסור מצווה הבאה בעבירה בדברי רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי המובאים בבבלי (סוכה ל' ע"א): "מאי דכתיב כי אני ה' אהב משפט שונא גזל בעולה. משל למלך בשר ודם שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים. אמרו לו: והלא כל המכס כולו שלך הוא! אמר להם: ממני ילמדו כל עובדי דרכים, ולא יבריחו עצמן מן המכס. אף הקדוש ברוך הוא אמר: אני ה' שונא גזל בעולה, ממני ילמדו בני ובריחו עצמן מן הגזל. אתמר נמי, אמר רבי אמי... גזל פסול משום דהוה ליה מצווה הבאה בעבירה".

נחלקו הפוסקים האם פסול מצווה הבאה בעבירה הוא מדאורייתא (ר"ת בתוספות סוכה ט' ע"א ד"ה 'ההוא'; רשב"א וריטב"א סוכה ל' ע"א) או מדרבנן (תוספות סוכה שם, רמב"ן פסחים ל"ה ע"א ובגיטין נ"ה ע"ב). ראה גם בשדי חמד ח"ד 149-151.

מחלוקת ראשונים נוספת הקשורה לעניינינו היא האם אמרינן מצווה הבאה בעבירה רק כשהמצווה באה לרצות (כקרבן ולולב) (תוספות סוכה ט' ע"א) או בכל המצוות (ריטב"א שם, וכן משמע ברוב הראשונים).

⁶ ויקרא (כה, מה-מו): "וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם מִהֶם תִּקְנוּ וּמִמִּשְׁפַּחְתֶּם אֲשֶׁר עִמָּכֶם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּאֶרְצְכֶם וְהָיוּ לְכֶם לְאֶחָדָה. וְהִתְנַחֲלֶתֶם אֹתָם לְבְנֵיכֶם אֲחֵרֵיכֶם לְרֵשֶׁת אֶחָדָה לְעֹלָם בְּהֵם תַּעֲבֹדוּ".

מאי טעמא דרבי ישמעאל? איידי דכתיב לא תחיה כל נשמה, איצטריך נמי למיכתב לעולם בהם תעבודו, למישרי אחד מכל האומות שבא על הכנענית והוליד ממנה בן, שאתה רשאי לקנותו...⁷

ורי עקיבא? ממהם תקנו נפקא, לעולם בהם תעבודו למה לי? לחובה.

ורבי ישמעאל? בהם ולא באחיכם.

ורי עקיבא? באחיכם מסיפא דקרא נפקא: ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך.

ורי ישמעאל? איידי דכתיב ובאחיכם, כתיב נמי בהם; לכדתני דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי ר' ישמעאל: כל פרשה שנאמרה ונישנית, לא נישנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה.

שיטת רבי ישמעאל ש"דברה תורה כלשון בני אדם" וממילא לא כל אות או מילה מיותרת יש לדרוש,⁸ ממילא לדעתו פרשה שנשנית שוב, אין לדייק כל מילה אלא רק את אותו דבר שנתחדש בה. לעומתו דעת רבי עקיבא שיש לדייק כל מילה ואות אפשרית⁹ גם בפרשה שנשנית בפעם השנייה.

היות ועל פי הגיונם של חז"ל אנו מדייקים תמיד את הדיוק ה"קטן" יותר, אלא אם כן יש משהו המחייב אותנו לדייק יותר, ממילא לשיטת רבי ישמעאל התורה מחדשת במילים "לעולם בהם תעבודו" שיש **רשות** לשעבדם לעולם ואין חייבים להורגם (לא תחיה כל נשמה). מאידך לרבי עקיבא המדייק כל מילה, אנו לומדים על הרשות לשעבדם לעולם

⁷ עיין בבלי יבמות (ע"ח ע"ב): "באומות הלך אחר הזכר, כדתניא: מנין לאחד מן האומות שבא על הכנענית והוליד בן, שאתה רשאי לקנותו בעבד? שנאמר: וגם מבני התושבים הגרים עמכם מהם תקנו; יכול אפי' אחד מן הכנענים שבא על אחת מן האומות והוליד בן, שאתה רשאי לקנותו בעבד? ת"ל: אשר הולידו בארצכם, מן הנולדים בארצכם, ולא מן הגרים בארצכם". לרש"י ולראב"ד כאשר מוצאו של העבד משבעת העממים, חייב ישראל ב"לא תחיה כל נשמה" ואינו יכול לקיימו בעבד. רק כאשר מוצאו מהאומות סביבות ארץ ישראל או שאביו אינו משבעת העממים מותר לעשותו עבד כנעני. ראה ברמב"ם (הלכות עבדים פ"ט ה"ב-ה"ג) המסביר את שאלת הגמרא בצורה שונה: האם יש לו דין עבד או דין בן חורין. ראה שם כסף משנה.

⁸ בבלי סנהדרין (צ" ע"ב): "אינהו הוו אמרי ליה: **דברה תורה כלשון בני אדם**. כתנאי: הכרת תכרת, הכרת - בעולם הזה, תכרת - לעולם הבא, דברי רבי עקיבא. **אמר לו רבי ישמעאל**: והלא כבר נאמר את ה' הוא מגדף ונכרתה וכי שלשה עולמים יש? אלא: ונכרתה - בעולם הזה, הכרת - לעולם הבא, **הכרת תכרת - דברה תורה כלשון בני אדם**". כך גם בבבלי חולין (ס"ו ע"ב): "מכדי אקשקשת קא סמכינן, ליכתוב רחמנא קשקשת ולא ליכתוב סנפיר (שהרי מסורת שכל שיש לו קשקשת - יש לו סנפיר)... א"ר אבהו, וכן **תנא דבי ר' ישמעאל: יגדיל תורה ויאדיר**".

⁹ כדברי המדרש הידוע בבבלי מנחות (כ"ט ע"ב): "אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתישבה דעתו. חזר ובא לפני הקדוש ברוך הוא, אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני". ראה הערה הקודמת.

מהמילים "מהם תקנו". ממילא "לעולם בהם תעבודו" מלמד חידוש גדול יותר - שחובה לשעבד עבד כנעני לעולם.

כשיטתו של רבי עקיבא פוסק רב יהודה בבבלי גיטין (ל"ח ע"א-ע"ב):

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר: לעולם בהם תעבודו.

רוב מוני המצוות הביאו הלכה זו כאחת מתרי"ג מצוות עשה.¹⁰ הרא"ם בספר יראים מסביר הטעם לפסק ההלכה כרבי עקיבא, היות ורבי ישמעאל הוא דעת יחיד כנגד הרבים.

מצווה דרבים דוחה רק עשה מדרבנן

רבי שמעון קיירא בספרו 'הלכות גדולות' לא מנה מצווה זו במניין התרי"ג, ולדעת ראשונים רבים הלכה זו מדרבנן בלבד היא, וקרא אסמכתא בעלמא. לשיטתם אין מדובר בביטול עשה מהתורה וממילא ברורה כוונת הגמרא: חשובה מצווה דרבים שמדרבנן, לדחות איסור דרבנן של 'לעולם בהם תעבודו'.

כך מסבירים חלק מהראשונים את תירוץ הגמרא "מצווה דרבים שאני":
הר"ן בחידושו לגיטין (ל"ח ע"ב):

כל המשחרר עבדו עובר בעשה. **משמע דלאו עשה גמור הוא**, דבגמ' פרכינן מיתבי מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה ומפרקינן מצווה שאני, **ואי עשה גמור הוא, היכי דחינן עשה שבתורה משום האי מצווה?**

הריטב"א (שם):

מצווה שאני. ואי קשיא לך משום האי מצווה דחינן עשה שבתורה, כתב רבינו נר"ו דמהא שמעינן **דלאו עשה גמור הוא אלא איסורא דרבנן וסמיך ליה אקרא, ור"ע דאמר לקמן חובה, חובה דרבנן קאמר.**

נציין שהריטב"א הסביר שמחלוקת רבי ישמעאל ורבי עקיבא אינה האם "לעולם בהם תעבודו" היא עשה מהתורה (רבי עקיבא) או מדרבנן (רבי ישמעאל) כדברנו עד עתה, אלא שלשניהם מדובר במצווה מדרבנן בלבד והשאלה האם זו "חובה" מדרבנן¹¹ או "רשות" בלבד.

¹⁰ ספר המצוות לרמב"ם עשין רלה, סמ"ג עשין סוף פז, החינוך מצווה שמו, יראים סימן תכג.
¹¹ ראה קהלת יעקב למהר"י אלגאזי, תוספת דרבנן פ"ח ע"ב, שכל מקום שכתוב 'חובה' בש"ס הכוונה לאסמכתא מדרבנן, ומביא דוגמאות רבות.

יש להוסיף שהריטב"א במסכת מגילה, מביא את דעת רבו הסובר שאפילו איסור דרבנן אין כאן, אלא רק מידת חסידות בעלמא.¹²

שיטת החינוך - זיל בתר טעם המצווה

החינוך מביא עשה זה במניין תרי"ג המצוות, אך מסביר ש"מצווה דרבים שאני" הוא דין מיוחד רק לעניין שחרור עבדו. כל מטרת היתר שיעבוד עבד כנעני לצורכי היהודי היא כדי שיוכל לעבוד את בוראו בצורה טובה יותר, ואם אפשר להגיע לאותה מטרה (עבודת הבורא) על ידי שחרור העבד הכנעני (כהשלמה למניין או כדי שיתחייב במצוות כיהודי רגיל) הרי מותר לשחררו:

ומשרשי המצווה, לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להכיר בוראם ולעבוד לפניו, וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות, על כל פנים יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, על כן נצטוינו להחזיק באלו לתשמישנו אחר שהוכשרו ונעקרה עבודה זרה מפיהם ולא יהיו למוקש בבתנינו... **ומהיות יסוד המצווה כדי שירבו בני אדם בעבודת בוראם ברוך הוא, התירו חכמים זכרונם לברכה לעבור על מצווה זו בכל עת שביטול מצווה זו יהיה גורם למצווה אחרת, ואפילו בשביל מצווה דרבנן אם היא מצווה דרבים, כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת וצריכין לשחרר העבד ולהשלים המנין. ואל יקשה עליך, ואיך נדחה מצות עשה זו דאורייתא בשביל מצווה דרבנן, כי מפני שיסוד המצווה אינו אלא כדי להרבות עבודתו ברוך הוא, אחר שבשחרורו עכשיו נעשית מצווה, ועוד שגם הוא מתרבה בגופו במצוות שלא היה חייב קודם השחרור, בין זה וזה אמרו זכרונם לברכה שמותר לשחררו, שכן קיבלו הענין.**

דעת החינוך קשה מסיבות רבות: הגמרא משתמשת בביטוי "מצווה דרבים שאני" בעוד שלפי החינוך כל שחרור עבד למטרת עבודת הבורא תהיה מותרת ותדחה עשה של "לעולם בהם תעבודו" בלי שום קשר להיות המצווה "מצווה דרבים" או לא.

¹² בבלי מגילה (כ"ח ע"א): "אבוה בר איהי ומנימן בר איהי. חד אמר: תיתי לי [אקבל שכר טוב] דלא אסתכלי בגוי, וחד אמר: תיתי לי דלא עבדי שותפות בהדי גוי". ושם בחידושי הריטב"א: "תיתי לי דלא עבדי שותפותא בהדיה גוי. וכי תימא מאי רבותיה? דהא איסורא דאורייתא הוא ובכלל לא ישמע על פיך, כדאיתא במסכת סנהדרין אסור לאדם לעשות שותפות עם הגוי שמא יתחייב לו שבועה והתורה אמרה לא ישמע על פיך! והנכון דהיא לאו איסורא ממש דאורייתא או דרבנן אלא מדת חסידות בעלמא, וכענין שאמרו אסור לאדם שילוח מעותיו בלא עדים ואסור להלוות את הגוי ברבית, וכענין שאמרו אסור [לשחרר עבדו] דמשחרר עבדו עובר בעשה וכדפרשי בסדר נזיקין, מורי נר"ו". יש לציין שהריטב"א בגיטין הביא בשם רבו שמדובר בעשה מדרבנן וצ"ע. ואולי "רבינו" ו"מורי" הם רבנים שונים

זאת ועוד, בעל החינוך משתמש בטעם המצווה (לדעתו) כדי להתיר דחיית עשה מהתורה מפני מצווה דרבים של דרבנן. ידועה מחלוקת התנאים והאמוראים אם אנו דורשים טעם המצוות (טעמא דקרא) גם כאשר לא נתפרש טעמיהם בתורה במפורש,¹³ ונחלקו הראשונים האם במקום שיש חילוק להלכה על פי הטעם, דרשינן טעמא דקרא.¹⁴ לראשונים רבים אין ללמוד הלכה למעשה מטעם המצווה.

יש לזכור שהראשונים מסבירים לעיתים את טעמי המצוות, אך בידיעה שאין שכל אנושי קולע לשכל האלקי,¹⁵ ומטרתם "להגדיל תורה", להסביר ולהקל על קיום המצוות. קשה לפסוק להלכה מטעם מצווה שניתן בסברה.

גזירת הכתוב מתירה לשחרר העבד כדי לקיים מצווה

רבי אליעזר ממיץ בספר ה'יראים' (תכג), מונה את מצוות "לעולם בהם תעבודו" במניין תרי"ג, אך מוסיף בדבריו שמותר היה לרבי אליעזר לשחרר עבדו משום גזירת הכתוב ('ובאחיכם'), שבמקום שיש מצווה אתה רשאי לשחרר:

מעשה בר' אליעזר שבא לבית הכנסת ולא מצא עשרה שיחרר עבדו והשלימו לעשרה ואמרינן התם טעמא דמצווה שאני ומנלן דבמקום מצווה לא איירי קרא... לעולם בהם תעבודו ובאחיכם בני ישראל הלכך יש לנו לומר דומיא דבאחיכם, מה אחיכם אינך רשאי להשתעבד בהם אלא במקום שאין עבודה וביטול מצווה... אף עבד לא איירי קרא אלא במקום שאין עבודה וביטול מצווה אבל במקום מצווה אתה רשאי לשחרר.

יש לציין שהרמב"ם המונה גם הוא את איסור שחרור עבד כנעני במניין התרי"ג לא הביא במשנה תורה את דברי הגמרא "מצווה דרבים שאני".¹⁶

¹³ רבי שמעון בר יוחאי בכל מקום דריש טעמא דקרא (קידושין ס"ח ע"ב ובמקומות רבים נוספים). רבי יהודה אינו דורש טעמא דקרא (בבא מציעא קט"ו ע"א, סנהדרין כ"א ע"א ובמקומות רבים נוספים).
¹⁴ הסוברים שאין דורשין טעמא דקרא כאשר יש בטעם נפקא מינא להלכה הם הרמב"ן והרשב"א נדרים ע"ג ע"א, הרא"ש ביבמות פרק ג, אות ג, שו"ת הרשב"א ח"ד רסח. הסוברים שדורשים גם כאשר יש לטעם נפקא מינה הם הבית יוסף אבן העזר טז: "ומדחזינא דסתמא דתלמודא כר"ש אלמא הלכתא כוותיה וכיון דדרשינן טעמא דקרא אית לן למימר דלא אסרה תורה להתחתן אלא משום כי יסיר אלא בגיותן דבני הסרה נינהו אבל בגירותן דלאו בני הסרה נינהו לא", וכן בלחם משנה, מלוה ולוה ג, א.
¹⁵ כך כותב החינוך בעצמו בהקדמתו לספרו: "ודעתך לכתוב על כל אחת רמז אחד משרשי המצווה, הנגלה בכתוב אכתוב כמות שהוא, ובסתום אגיד מה ששמעתי בו מפי חכמים ומה שאבינה בדברים, ואינני חושב וגוזר להגיע אל האמת על כל פנים, כי מי כמוני תולעת ולא איש שלא ראיתי מאורות החכמה כל הימים, להרים יד במה שלא השיגו חכמים מחוכמים... אלא שרוב חשקי לטבול קצה המטה ביערת דבש המצוות דחקני ליכנס ביער שאין לו תחומין".

¹⁶ רמב"ם הלכות עבדים (פ"ט ה"ו): "אסור לאדם לשחרר עבד כנעני וכל המשחררו עובר בעשה שנאמר לעולם בהם תעבודו... ומותר לשחררו לדבר מצווה אפילו למצווה של דבריהם כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת הרי זה משחרר עבדו ומשלים בו המנין וכן כל כיוצא בזה, וכן שפחה שנוהגין בה העם מנהג הפקר והרי היא ממשול לחוטאים כופין את רבה ומשחררה כדי שתנשא ויסור המכשול וכן כל כיוצא

"לעולם בהם תעבודו" אינו עשה בפני עצמו אלא סניף מ"לא תחנם"

מהכתוב "לא תחנם"¹⁷ למדו חכמים¹⁸ הלכות רבות: אין מוכרים לגוי בתים ושדות בארץ ישראל (תחנם מלשון חניה בקרקע), איסור לספר בשבחם (תחנם לשון נתינת חן¹⁹), איסור לתת להם מתנת חנם (לא תחנם מלשון חנם), איסור לרחם עליהם בשעת מצוקה לגוי²⁰ ועוד.

לדעת הרמב"ן (גיטין ל"ח ע"ב) עשה של "לעולם בהם תעבודו" הוא סניף מאיסור "לא תחנם", שהרי נותן לו את חירותו מתנת חנם:²¹

הא דאמרין מצווה שאני. תמהני וכי מפני מצווה להתפלל בציבור דחו עשה שבתורה? ואפשר שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבודו אלא משום שלא ליתן להם מתנות חנם כענין דכתיב בגוים לא תחנם, אבל כשהוא משחררו מפני שנותן דמי עצמו או משום מצווה וצורך הרב דליכא חנינה מותר.

לפי הרמב"ן תשובת הגמרא "מצווה שאני" היא ייחודית לעשה זה, משום שכאשר האדון משחרר את עבדו הכנעני כדי לקיים מצווה, אין בזה משום מתנת חנם, וממילא אינו עובר על איסור כלשהו.

הר"ן (על הרי"ף בגיטין²²) מביא את הרמב"ן אך מסביר בלשון שונה מעט: מותר לשחרר עבדו להשלמת מניין היות ומשחררו לצורך עצמו, לצורך הבעלים של העבד, בכדי שיוכל הוא לקיים מצוות התפילה במניין:

וכיון דאיכא מצווה, לאו משום חנינה דידהו קא עביד אלא לצורך עצמו,²³ והוה

ליה כנותן דמי עצמו.

בזה". ראה לחם יהודה על הרמב"ם המסביר שסובר כרמב"ן ומשום לא תחנם, ראה שו"ת מהרש"ם ח"ז קלג: "ומדוע השמיט הרמב"ם תירוץ זה ולא הזכיר דדוקא במצווה דרבים שרי" ומפלפל בעניין. אפשר שנקט הרמב"ם לשון הסוגיה בגיטין ולא את לשון הגמרא בברכות. ראה הערה 1.
¹⁷ דברים (ז, ב): "וַיִּתְּנֵם ה' אֱלֹקֵיךָ לְפָנֶיךָ וְהִפְיָתֵם הַחֲרָם תַּחְרִים אֹתָם לֹא תִכְרֹת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תִחַנְּם".
¹⁸ בבלי עבודה זרה כ" ע"א. ראה ערכו באנציקלופדיה התלמודית.
¹⁹ רש"י שם.

²⁰ רמב"ם הלכות עבודה זרה פ"י ה"א-ה"ב.

²¹ יש המפרשים איסור לא תיתן להם מתנת חנם נאמרה רק בגוי שאינו מכירו או שמכירו ועובר לגור במקום רחוק וממילא אינו מצפה היהודי לקבל ממנו גמול (תוספתא עבודה זרה סוף פרק ג; טור ושולחן ערוך יורה דעה קנא, יא). לפי זה דברי הרמב"ן קשים, שהרי את עבדו הכנעני הוא מכיר היטב, ואין במשמע שעובר העבד המשוחרר לגור במקום רחוק. מאידך הרמב"ם השמיט הלכה זו, ומשמע שאינו מחלק בין מכירו ללא מכירו.

²² כ" ע"ב בדפי הרי"ף. ראה גם בחידושי הר"ן גיטין ל"ח ע"א, המסביר כרמב"ן: "מצווה שאני, כלומר שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבודו אלא כדי שלא ליתן להם מתנת חנם כדכתיב גבי גוים לא תחנם, אבל כשהוא משחררו משום מצווה הרי הוא כאלו נתן דמי עצמו דכיון דליכא חנינה שרי".

²³ ראה שו"ת דגל ראובן סימן ז, המסביר את הר"ן שלא באה התורה במצווה זו לגרוע הזכות שיש לנו בעבדים, אלא שמצווה שישאר העבד בתורת עבד. לכן יש לאדון זכות למכור עבדו או לינתנו במתנה, שדין עבדות נשאר עליו. ומאותה סברה מותר לשחרר עבדו תמורת דמי עצמו שזהו זכות וטובת הבעלים

לשיטתם עשה דרבים לא אלים כלל, אלא שכל שהוא מצווה לרבים אין בו משום לא תחנם. דברי הרמב"ן אינם מוסכמים. ראשונים רבים סוברים שאיסור נתינת מתנת חנם לגוי נאמרה דווקא בגוי גמור אך לא בגר תושב, קל וחומר שלא נאמרה בעבד כנעני החייב במצוות כאשה. כך כותב הרשב"א (גיטין ל"ח ע"ב):

הא דאמרינן מצווה שאני הקשה בה הרמב"ן... ותירץ דאפשר דלא אמרה תורה אלא משום שלא ליתן להם מתנת חנם כענין דכתיב בגוים לא תחנם, אבל כשהוא משחררו מפני שנתן דמי עצמו או משום מצווה וצורך הרב דליכא חנינה מותר. **וקשיא לי דאפילו לגר אוכל נבלות מותר ליתן מתנת חנם לכו"ע וכל שכן לעבד כנעני שקבל עליו כל המצוות כישראל.**²⁴

קושיה נוספת על הרמב"ן והר"ן מפשט הגמרא. לדבריהם אין כלל איסור בשחרור העבד למטרת השלמת עשרה למניין, ומדוע שואלת הגמרא מיד אחר כך "מצווה הבאה בעבירה היא", הרי לשיטתם אין כאן כלל עבירה!²⁵

"מצווה דרבים" מהוה טעם מדוע אין זו מצווה הבאה בעבירה

לדברי הראשונים שלמדנו עד עתה, תירוץ הגמרא "מצווה דרבים שאני" מסביר מדוע הותר לרבי אליעזר לשחרר את עבדו הכנעני להשלמת עשרה למניין. או במילים אחרות, תירוץ הגמרא הראשוני "לדבר מצווה שאני" נדחה במילים "מצווה הבאה בעבירה", וההסבר הסופי למעשה רבי אליעזר הוא "מצווה דברים שאני". ואולם אפשר להסביר שמעשה רבי אליעזר הוסבר כבר במילים "לדבר מצווה שאני": או כדברי הרמב"ן והר"ן שאין איסור בל תחנם בכהאי גוונא שמשחררו להשלמת מניין, או כחינוך שאין איסור כשמשחררו לעבודת ה', או משום שאינו אלא עשה מדרבנן שנדחה מחמת מצווה מדרבנן של השלמת מניין. "מצווה דרבים שאני" היא הסבר מדוע אין זו מצווה הבאה בעבירה.²⁶

ואין בו משום "לא תחנם" שאינו מתנת חנם. לא אסרה תורה לשחרר עבדו אלא כשהשחרור הוא לטובת העבד. אבל היכא שמשחרר לטובת הבעלים בצורה כלשהיא אין בו איסור.

²⁴ אפשר שמחלוקת הרמב"ן והרשב"א היא בגדר עבד כנעני, האם נחשב כגוי אלא שנוספו לו מצוות כאשה (וממילא יש בו איסור לא תחנם, וכדעת הרמב"ן) או שנחשב כיהודי שפטור ממצוות כאשה (וממילא אינו שייך בלא תחנם, כדעת הרשב"א). נפקא מינה גם האם טבילה שאחרי שחרורו היא מדאורייתא (רמב"ן יבמות מ"ח ע"ב) או רק מדרבנן (תוספות שם ורשב"א בקידושין ס"ח ע"ב). ראה גם בבלי סנהדרין ס"ח ע"ב: "אמר רב חסדא: עבד מותר באמו, ומותר בבתו. יצא מכלל נכרי [נפקע שם בן נח מיניה. רש"י] ולכלל ישראל לא בא [דליגור ליה עליה משום דשמא יאמרו באין מקדושה חמורה לקדושה קלה. רש"י]". ראה גם מפענח צפונות לרוגצ'ובר סימן י"א.

²⁵ קושיית המגן אברהם, אורח חיים צ"ק ל בסופו, והטורי אבן בחגיגה ב' ע"ב. עיין גם מנחת חינוך מצווה שמז.

²⁶ חילוק מעין זה מופיע בשואל ומשיב קמא, ח"ג קנו, מסביר מדוע בברכות שאלה הגמרא מצד מצווה הבאה בעבירה ולא בגיטין, "דאם היה יכול להתפלל בביתו פשיטא דהוה מצווה הבאה בעבירה... דלולא המצווה לא היה צריך לשחרר כלל... ועל כרחך דעיקר השחרור היה לפי שמצווה מן המובחר להתפלל

הגמרא בסוכה (ל' ע"א) קובעת שלולב וקרבת הגזולים, פסולים למצוותן. כלומר אי אפשר לעשות מצווה כאשר נעשתה עבירה לפני כן על אותו חפץ. נחלקו הראשונים אם דין זה מדרבנן²⁷ או מדאורייתא.²⁸

על פי ר"ת והרמב"ן הסוברים שפסול מצווה הבאה בעבירה הוא מדרבנן, אפשר שחשובה מצווה דרבים (השלמת עשרה למניין) להתיר איסור דרבנן של מצווה הבאה בעבירה. בדרך שונה מעט מסביר המהר"ץ חיות בברכות את הגמרא. תשובת הגמרא למעשה רבי אליעזר היא משום מצווה שאני. אך 'עשה דוחה לא תעשה' רק כאשר הם באותו זמן, וכאן שחרור העבד קדם למצווה (תפילה במניין). לכך מתרצת הגמרא "מצווה דרבים שאני" "דעשה דרבים הוי כעשה חמור שדוחה עשה הקל גם אם לא הוי בעידנא".²⁹

"מצווה דרבים שאני" היא דווקא במעלת התפילה במניין

הרמב"ן (גיטין ל"ח ע"ב) מביא תירוץ נוסף המסביר את תשובת הגמרא בצורה שונה: לא מעלת ה'מצווה דרבים' או העשה של "לעולם בהם תעבודו" הוא הייחודי, אלא דווקא התפילה במניין בבית הכנסת היא החשובה שדוחה איסור זה:

ויש לומר נמי אין הכי נמי דאתיא האי מצווה ודוחה עשה שבתורה, שכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס.

יש לציין שדברי הרמב"ן אינם פשוטים. דברי המדרש³⁰ אינם הלכה פסוקה,³¹ והביטוי שהקב"ה "מיד כועס" מופיע במדרש נוסף ולא מצאנו שלמדו השלכה הלכתית אפשרית

בעשרה, ואם כן עיקר העבירה באה על ידי המצווה וזה אסור, וכעין מ"ש התוספות ריש לולב הגזול דעיקר מצווה הבאה בעבירה היא רק כשעל ידי העבירה נעשית המצווה, וכאן הוא להיפך שעל ידי המצווה צריך לעשות עבירה. ועל זה משני מצווה דרבים שאני; בביאור הרב פערלא לספר המצוות לרס"ג, עשין קצט ר, ש'מצווה שאני' מתרץ מדוע הותר הערמה גם באיסור דאורייתא; ובדברי הרב אליהו נתן הכהן סילבערבערג, ראש מתיבתא ליובאוויטש בשיקגו, קובץ הערות וביאורים, חנוכה תשס"ו המאריך בגישה זו, ורוצה לדייק מדברי הרב מלובביץ' שבמצווה דרבים אומרים לאדם שיחטא בשביל חברו, שביחס למצווה כזו שחלה על האדם כחלק מהרבים (הכלל), אין העבירה שעשה בתור אדם פרטי נחשב לימונע ומעכב מצווה זו.

²⁷ דברי ר' תם המובאים בתוספות הנדפסים לסוכה ט' ע"א ד"ה 'ההוא', והרמב"ן בפסחים ל"ה ע"ב ד"ה 'אמר רב ששת', פוסקים שדין זה הוא מדרבנן. ואכן, כאשר הגמרא בסוכה מביאה מקור לדין מצווה הבאה בעברה, היא מביאה פסוקים מספרי מלאכי וישעיהו בלבד, ואינה מביאה מקור מן התורה. ²⁸ ראה תוספות הנ"ל: "ויש לומר דטעמא דמצווה הבאה בעבירה לאו דאורייתא אלא מדרבנן"; ריטב"א בסוכה ל"א ע"א: "אבל גזל עצים וסכך בהם אין לו אלא דמי עצים. פירוש ואף על גב דמדאורייתא פסולה..."; רמב"ן המובא בשדי חמד ח"ד עמוד 151.

בדעת הרמב"ם נחלקו אחרונים האם סובר שזהו פסול מהתורה או מדרבנן. ²⁹ המהר"ץ חיות מתבסס על התוספות בפסחים נ"ט ע"א, ד"ה 'אתי עשה דפסח'.

³⁰ בבלי ברכות ו' ע"ב: "אמר רבי יוחנן: בשעה שהקדוש ברוך הוא בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה - מיד הוא כועס, שנאמר: מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה".

³¹ כדוגמת דברי הרשב"א בתשובה א, נ: "בשעה שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס. תימה דהא אמרינן עשרה קדמה שכינה ואתיא? תשובה אין משיבין מן ההגדה. ועוד פירוש קדמה לא שתקדם לביאתן אלא שבא עמהם מיד כשהן באין".

ממנו.³² כמו כן, האמירה שמצוות תפילה בבית הכנסת גדולה עד כדי דחיית מצוות עשה תלויה בשאלה האם תפילה במניין היא חיוב או מעלה.³³ יש לציין שלפי הרמב"ן תפילה במניין תדחה אולי גם איסורים אחרים, ולא מצינו כך בשום מקום. הראשונים לא קיבלו תירוץ זה של הרמב"ן.³⁴

מעלה מיוחדת למצווה דרבים

חלק מהראשונים מסבירים שישנה מעלה מיוחדת ל"מצווה דרבים" שבכוחה לדחות איסורי תורה.³⁵ הרשב"א,³⁶ אחרי שדוחה את הרמב"ן, מסביר "אלא הכא מצווה דרבים שאני ולאפרושי רבים מאיסורא נמי עדיף ושרי". במקום אחר כותב הרשב"א (שבת ד' ע"א) שמצווה דרבים היא "מצווה רבה":

ואם תאמר אכתי אשכחן שאומרין לו לאדם עמוד וחסוא כדי שיזכה חברך, מדתנן בגיטין פרק השולח מי שחציו עבד וחציו בן חורין שכופין את רבו ועושה אותו בן חורין כדי שיקיים איהו מצות פריה ורביה, ואף על גב דאמר רב יהודה המשחרר את עבדו עובר בעשה שנאמר בהם תעבודו, יש לומר דמצוות פריה ורביה שהיא מצווה רבה שעל ידה מתקיים העולם שאני, וכדמשנינן התם גבי רבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה משום דמצווה דרבים שאני שהיא גדולה.³⁷

אמנם הרשב"א עצמו מביא בהמשך תירוץ נוסף, שבשפחה שחציה עבד וחציה בת חורין אין כלל איסור של "לעולם בהם תעבודו" משום צד החירות שבה, אך הוא אינו דוחה את

³² בבלי ברכות ז' ע"א: "תנא משמיה דרבי מאיר: בשעה שהחמה זורחת, וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחווים לחמה, מיד כועס הקדוש ברוך הוא", ולא מצאנו שבגלל מדרש זה חובה להתפלל ותיקין, כלומר מיד בהנף החמה.

³³ ראה הערה 3.

³⁴ למשל התוספות בגיטין (מ"א ע"ב, ד"ה 'כופין את רבו ועושה אותו בן חורין'): "ואם תאמר וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך? דהכי אמר בפ"ק דשבת גבי הדביק פת בתנור". ובסופו "ועוד דמצווה דרבים שאני". התוספות בעליל משייך 'מצווה דרבים' לא רק לענין תפילה במניין. וכהאי גוונא בתוספות שבת ד' ע"א ד"ה 'וכי אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חברך'.

³⁵ הרב אליעזר סגל, נכדו של הנודע ביהודה, מסביר בספרו יד המלך, על הרמב"ם, הלכות שבת פרק ב: "דמעיקרא פריך הגמרא דמה בכך דתפילה בעשרה הוא מצווה, הלא אנו אין לנו רק דעשה דוחה את לא תעשה, דבזה גלי התורה בפירוש דהלא תעשה נדחה מפני העשה... אבל בדחית עשה לעשה דלא מצינו בתורה שום דחיה בזה... דמאי אולמא דהאי עשה מהאי עשה... ועל זה משני מצווה דרבים שאני. דכך הוא המידה דעשה דרבים דוחה עשה דיחיד". כך כותב גם הרשב"א בחידושו לראש השנה ל' ע"ב: "דמעיקרא אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד".

³⁶ בחידושו לגיטין ל"ח ע"ב, דבריו מובאים בעמוד הקודם.

³⁷ כך גם כותב התוספות בשבת (ד' ע"א, ד"ה 'וכי אומרים לו לאדם חטא', בתירוץ הראשון): "שאני פריה ורביה דמצווה רבה היא כדמשני התם בר' אליעזר שנכנס לבית המדרש ולא מצא שם עשרה ושחרר את עבדו להשלימו לעשרה מצווה דרבים שאני".

תשובתו הראשונה. הרשב"א אינו מגדיר מהי מצווה רבה שדוחה עשה שכנגדה.³⁸ הרב שאול ישראלי מסביר שחשיבות מצווה דרבים לרשב"א היא מגדר 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'.³⁹

הלכה של רבים מול הלכה של יחיד

מצאנו מקומות שונים המחלקים בין ההלכה לאדם היחיד לבין ההלכה לציבור: חכמים אסרו דברים רבים ליחיד משום חשדא⁴⁰ אך כאשר מדובר ברבים - "רבים שאני".⁴¹ אַבְּל אסור בשאילת שלום בשלושת הימים הראשונים,⁴² אבל אם רבים באים לנחמו מותר ש"כבוד רבים שאני";⁴³ הגמרא מחלקת בין היזק רבים להיזק יחיד;⁴⁴ מותר לכבות בשבת

³⁸ מצאנו מצווה רבה לעניין פריה ורביה, משום שעל ידה מתקיים העולם (תוספות בבא בתרא י"ג ע"א, ד"ה ישנאמר לא תוהו בראה'), לעניין פדיון שבויים (בבא בתרא ח' ע"ב), לעניין תלמוד תורה (תוספות עירובין דף כו ע"ב, ד"ה ילכהן בבית'), ולעניין מצוות יבום (ראה ישרש יעקב יבמות פ"ה ע"א). לא מצאתי הגדרה ברורה לימצווה רבה.

³⁹ עמוד הימיני סימן יא: "ומצווה דרבים הוא מגדר אחר והיינו מצד מה שכתוב 'עת לעשות לה' הפרו תורתך" שמבטלים דברי תורה כדי לעשות לה'. שרשיי מסביר בזה ההיתר לעבור על דברי תורה בתור הוראת שעה, כגון אליהו בהר הכרמל, וזהו הטעם לרשב"א במה שהתירו לעבור עבירה לצורך מצווה דרבים, כי כיון שיש בזה תקנת הרבים, שייך כאן עת לעשות וכו' מה שאין כן כלפי היחיד ל"ש לדון מגדר עת לעשות". וכה"ג בשו"ת יהודה יעלה (אסאד) ח"ב, סא: "מצווה דרבים של תפילה דרבנן, הנה בלאו הכי הרי מכל מקום התכלית היוצאת ממצווה זו דתפילת רבים, דהיי קידוש ד' בפרסום, יקרה היא מאוד... ואם כן הלא ידוע מה שכתב הר"מ פ"ב מממרים דלצורך תכלית יקרה נכון הוא לעקור אפילו דברי תורה לפי שעה הכא נמי כדי להגיע לתכלית נכונה זו לקדש ד' ברבים, יאות לעקור דבר מה"ט לצורך שעה".

⁴⁰ ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך חשד, מראית עין.

⁴¹ ראה בבלי ראש השנה כ"ד ע"א-ע"ב: "טבעת, חותמו בולט - אסור להניחה [משום חשד, שלא יאמרו עבודה זרה היא לו. רש"י] ומותר לחתום בה [שחתמתה שוקעת]... ההיא בי כנישתא דשף ויתב בנהרדעא, דהוה ביה אנדרטא [צלם דמות המלך], והו עיילי רב ושמואל ואבוא דשמואל ולוי ומצלו התם, ולא חיישי לחשדא! רבים שאני. והא רבן גמליאל יחיד הוא? [ובמשנה שם "דמות צורות לבנה היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו, שבהן מראה את ההדיוטות"] כיון דנשיא הוא - שכיחי רבים גביה". וכהאי גוונא בעבודה זרה מ"ג ע"ב. וכן להלכה ברמ"א יורה דעה קמא, ד.

ראה גם מגן אברהם רמד ס"ק ח: "פה בעירנו נוהגין היתר לשכור עכו"ם בקבלנות ליקח הזבל מן הרחוב והעכו"ם עושים המלאכה בשבת ואף על גב דמלאכה דאורייתא כדאמרינן היתה לו גבשושית ונטלה חייב משום בונה דמתקן הרחוב, וצריך לומר דגדול אחד הורה להם כך משום דבשל רבים ליכא חשדא". ראה שו"ת חתם סופר אורח חיים ס: "היכי אמרינן ברבים ליכא חשדא היינו בדבר השייך לרבים כגון... בי כנישתא דהוה בה אנדרטא... אבל דבר שאינו משותף לרבים, אפילו אלף יחידים איכא חשדא לכל א' בפני עצמו והיינו הך גדי מקולס דבני רומי [שאסרו]".

⁴² מועד קטן כ"א ע"ב, שולחן ערוך יורה דעה שפה, א.

⁴³ בגמרא הנ"ל מעשה ברבי עקיבא, וכן להלכה ברמ"א שם.

⁴⁴ בבא בתרא ב' ע"ב: "תא שמע: כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר; שמע מינה היזק ראה שמהי היזק! היזקא דרבים שאני".

גחלת של מתכת ברשות הרבים שמא יזוקו בה רבים; ⁴⁵ "תפלה דרבים שאני"; ⁴⁶ על אף שעל גילוי עריות יהרג ולא יעבור, להצלת רבים שאני; ⁴⁷ למרות שהיחיד לא יכול לסמוך על הנס, ברבים סמכינן אניסא; ⁴⁸ תלמוד תורה דרבים שאני; ⁴⁹ ואבלות דרבים ⁵⁰ או שמחה של רבים ⁵¹ שאני; כופין את היחיד להביא את הקרבן שמחויב בו אך לא את הציבור; ⁵² היתר אמירה לגוי בשבת בשביל עסקי רבים. ⁵³

פוסקי זמננו ⁵⁴ למדו בעיקר משתי סוגיות שפעמים צורכי רבים קודמים אפילו לפיקוח נפש של היחיד:

⁴⁵ ראה בבלי שבת מ"ב ע"א: "והאמר שמואל: מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ". לרש"י ההיתר משום שאיסור הכיבוי אינו אלא מדרבנן, ובמקום שעלול להיות היזק לרבים, לא גזרו חכמים. מאידך אסור לכבות גחלת עץ היות ואיסורה מדאורייתא. מאידך לדעת רמב"ם (הלכות שבת פ"ב ה"ב) הוי איסור תורה אם מתכוון לצרף את המתכת, למרות שגם הרמב"ם פוסק כשמואל: "ומותר לכבות גחלת של מתכת ברשות הרבים כדי שלא יזוקו בה רבים". ראה קושיית הרמ"ך בכסף משנה שם. מסתבר שלרמב"ם אלימא היזקא דרבים להתיר אפילו איסור תורה. ⁴⁶ ראה תוספות ראש השנה (ט"ז ע"א ד"ה 'כמאן מצלינן האינדא אקצירי ואמריעיי'): "ועוד יש לומר דתפלה דרבים שאני דגזר דינם נקרע".

⁴⁷ ראה בית הבחירה למאירי (סנהדרין ע"ד ע"ב): "ואם תשיבני יעל שנשמעה לסיסרא אף ברצונה כמו שאמרו שבע בעילות בעל אותו רשע שנאמר בין רגליה כרע וכו' **הצלת רבים שאני**"; שו"ת מהר"ק סימן קסז: "והנה דבר פשוט הוא יותר מביעתא בכותחא כי אסתר לא עשתה שום איסור ולא היה בדבר אפילו נדנדוד עבירה אלא מצווה רבה עשתה שהצילה כל ישראל... וכן כתבו תוספות רבינו יודא מפרי"ש ביבמות פרק הבא על יבמתו... ודבר זה מותר לעשות עבירה זו לשמה אפילו היא אשת איש כדי להציל כל ישראל וכן מציינו באסתר".

⁴⁸ בבלי פסחים ס"ד ע"ב: "נכנסה כת ראשונה וכו'. איתמר, אביי אמר: ננעלו תנן, רבא אמר: נועלין תנן. מאי בינייהו? איכא בינייהו למסמך אניסא. אביי אמר: ננעלו תנן [מאליהם. ומעשה ניסים היה. רש"י], כמה דעילו מעלו - **וסמכינן אניסא**. רבא אמר: נועלין תנן, ולא סמכינן אניסא". ובפתח עיניים: "אף על גב דבעלמא אסור לסמוך על הנס מכל מקום רבים שאני וכן במקום מצווה ובמקדש דשכיח ניסא כדאמרינן עשרה ניסים נעשו במקדש שאני". כהאי גוונאכותב התוספות (בבא בתרא קמ"ד ע"ב, ד"ה 'ברכת הבית') שמזל של כמה עדיף ממזל של יחיד.

⁴⁹ ראה רא"ש מועד קטן (ב, ב), אבל אסור בדברי תורה אבל אם היו רבים צריכים לו שונה ואינו נמנע. ואף על פי שחלקו הראשונים לגבי צורכי ציבור שרבים צריכים לו, לגבי תלמוד תורה לכולי עלמא מותר (מהר"ם מרוטנבורג).

⁵⁰ הפלאה כתובות ק"ג ע"ב, נשיא שמת כל הציבור חייב להתאבל ולהיטמא לו אף על גב שיעשו הפסח בטומאה. אחד מהסבריו הוא "אבלות דרבים שאני".

⁵¹ אין עושים נישואין ברגל שאין מערבין שמחה בשמחה, למרות ששלמה המלך חנך את המקדש דווקא ברגל. אפשר שהבין ששמחה של רבים שונה ומותרת גם ברגל. עיין קרן אורה מועד קטן ח' ע"ב.

⁵² בבלי ערכין כ"א ע"א: "תנו רבנן: יקריב אותו - מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו? ת"ל: לרצונו, הא כיצד? כופין אותו עד שיאמר רוצה אני". וכן פוסק הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות פ"ד הי"ז. אולם הלכה פסוקה שציבור החייב להביא קרבן אין כופין אותם: ספרא אמור פרשה ז, סוף פרק ו: "לרצונכם, אין כופים את הציבור על כורחו"; ספרא אמור פרשה י, סוף פרק יא: "עומר תנופה... לרצונכם אין כופים את הציבור על כורחו".

⁵³ שולחן ערוך אורח חיים שו, ו: "חפצי שמים מותר לדבר בהם, כגון: חשבונות של מצווה, ולפסוק צדקה, **ולפקח על עסקי רבים**". וראה מגן אברהם ס"ק יב: "ולפקח. כתב מגיד משנה לא הותר אמירה לעכו"ם ולא שבות אחר בשביל עסקי רבים לבד הפקוח וההתעסקות בדברים **בלא מלאכה** דאסור בצרכי יחיד משום ודבר דבר, וזה הותר לדבר מצווה או לצורך רבים". ראה משנה ברורה ס"ק כת.

⁵⁴ ראה הרב משה הרשקר, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמוד מח ואילך; הרב דייכובסקי, תורה שבעל פה לא, תשי"ו, עמ' מ ואילך; אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ד, ערך משאבים מוגבלים עמוד 262-263.

המשנה בגיטין (מ"ה ע"א) אומרת ש"אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם". הגמרא דנה האם 'תיקון העולם' הוא הדוחק הכלכלי של הציבור או החשש הביטחוני שיחטפו שוב.⁵⁵ נחלקו הראשונים כמי ההלכה,⁵⁶ ונחלקו האם גם כאשר מדובר בפיקוח נפש של השבוי חלה תקנת חכמים זו. ומכל מקום למדנו שיש חשיבות רבה לדוחק הציבור הכלכלי למרות שוודאי האדם הפרטי היה חייב לדחוק עצמו בכדי לקיים מצוות גדולה של פדיון שבויים.

יתר על כן, מחדש היחתם סופרי (ה, קעז) שיש מקום לראות את הדוחק הכלכלי של הציבור כפיקוח נפש:

אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש, כמ"ש הרא"ש פ"ק דב"ב, וכמ"ש בש"ע י"ד סי' רנ"א בסופו כנלע"ד...

סוגיה נוספת המלמדת על קדימות צער ציבור אחד לחיי נפש של ציבור אחר, מופיעה בבבלי נדרים (פ' ע"ב-פ"א ע"א):

מעין של בני העיר, חייהן וחיי אחרים - חייהן קודמין לחיי אחרים. בהמתם [ובהמת אחרים - בהמתם] קודמת לבהמת אחרים. כביסתן וכביסת אחרים - כביסתן קודמת לכביסת אחרים.
חיי אחרים וכביסתן - חיי אחרים קודמין לכביסתן, רבי יוסי אומר: כביסתן קודמת לחיי אחרים.

דברי תנא קמא המקדים מים למטרות שתייה, גם אם של אנשי עיר אחרת, על פני כביסה של בני העיר מובנים היטב, שהרי פיקוח נפש דוחה צער הגוף, אך רבי יוסי הסובר שכביסת בני העיר שבה המעיין קודמת לפיקוח נפש של אנשי עיר אחרת - קשה. הגמרא מסבירה:

אין, כביסה אלימא [=חשובה] לר' יוסי, דאמר שמואל: האי ערבוביתא דרישא [שאינו מסרק ראשו] מתיא לידי עורא [עלול להביא לעיוורון]⁵⁷, ערבוביתא דמאני [=זהמת הבגדים] מתיא לידי שעמומיתא [שגעון,⁵⁸ שעמום]⁵⁹, ערבוביתא

⁵⁵ רש"י שם: "ונפקא מינה אם יש לו אב עשיר או קרוב שרוצה לפדותו בדמים הרבה ולא יפילהו על הצבור".

⁵⁶ הרמב"ם הלכות מתנות עניים פ"ח הי"ב פסק שהשיקול הביטחוני הוא העיקרי ולא השיקול הכלכלי. כך פוסק השולחן ערוך ביורה דעה רנב. אולם מהרא"ש ומהרש"ל גיטין (ד, סו) משמע שלא נפשט ושני הטעמים נתקבלו להלכה.

⁵⁷ שיטה מקובצת שם: "האי ערבוביתא דרישא. שמניח שער ראשו להתערבב ואינו רוחצו ואינו סורקו ומתקבצין בו כנים וביצי כנים ומכחיש מאור עיניו ומביאו לידי עורון. הר"י ז"ל".

⁵⁸ רש"י שם.

⁵⁹ תוספות ור"ן על הדף, ופשט לשון הגמרא.

דגופא [אי רחיצת הגוף] מתיא לידי שיחני וכיבי. שלחו מתם: הזהרו בערבוביתא [בכביסת בגדים וברחיצת הגוף⁶⁰].

כלומר לרבי יוסי חשוב צער הגוף **שעלול** להביא לידי מחלה, מפיקוח נפש מידי של בני עיר אחרת.

באדם הפרטי ההלכה שפיקוח נפש של הזולת קודמת באופן מוחלט לצער גופו, גם אם צער הגוף עלול להביא לידי מחלה עתידית. חידושו של רבי יוסי שההלכה הציבורית שונה: צער הגוף של הציבור חשובה מפיקוח נפש של אחרים!

לדברנו אפשר שחשיבות 'מצווה דרבים' היא חלק מההלכה הציבורית שלעיתים דוחה מצוות ואיסורים.

מצווה דרבים יש בה קידוש ה'

הרא"ש, בן דורו של הרשב"א, הסביר חשיבות "מצווה דרבים" בצורה שונה: אין החשיבות בעצם "הרבים", אלא משום שמקיימים בה מצוות קידוש ה':

מצווה דרבים שאני, **דאליס עשה דרבים דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל דהיינו עשה דמקדשין את השם בעשרה ברבים, ואפילו הוי מלתא דרבנן כגון לשמוע קדושה וברכו שלא מצינו לו עיקר מן התורה, אפילו הכי דחי עשה דיחיד. דלא מסתבר לי דמיירי בעשרה דאורייתא כגון לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה, דמשמע דבכל ענין איירי.**

מכאן תשובה לבה"ג שכתב שאם נקבר לו לאדם מת ביי"ט אחרון של חג שהוא מדרבנן דאתי אבלות יום ראשון שהוא דאורייתא ודחי עשה דרבים שמחת רגל י"ט האחרון שהוא דרבנן, **דהכא משמע דעשה דרבים דרבנן דחי עשה דלעולם בהם תעבודו⁶¹**, ועוד שלא מצינו אבלות יום ראשון דאורייתא ולא אמרינן הכי אלא לענין אנינות ולקדשים.⁶²

⁶⁰ ר"ן שם. לפי התוספות מדבר רק על כביסה. על פי הרא"ש מדבר גם בחפיפת הראש.
⁶¹ הרא"ש בברכות משאיר את הבה"ג בקושיה, אך בדבריו למועד קטן (ג, ג) מביא חילוק בין אבלות לתפילה ברבים: "וה"ר יהודה ז"ל הקשה על דברי ה"ג מהא דאמר בפרק השולח מעשה ברי' אליעזר שבא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה ושחרר את עבדו והשלימו לעשרה ומסיק דעשה דרבים דחי עשה דלעולם בהם תעבודו, ואף על גב דלעולם בהן תעבודו דאורייתא, ועשה דתפלה דרבנן, ולא אתי עשה דיחיד דאורייתא ודחי תפלה דרבנן **ויש לומר דשאני התם דזכה את הרבים הלכך אליס האי עשה אף על גב דהוי דרבנן אבל בקיום אבילות אין בו זכות לרבים**".

⁶² התוספות הרא"ש לברכות מביא את אותם דברים. כדברי הרא"ש סובר גם רבינו יונה על הרי"ף, ברכות ט' ע"ב: "ורבני צרפת ז"ל פירשו שאפילו האבילות של יום ראשון אינו מן התורה אלא מדרבנן בלבד, ואף על פי שאמרו בפירוש בכמה מקומות דאנינות יום אחד הוא מן התורה, באבילות אינו אלא מדרבנן שאין לשון אנינות ולשון אבילות אחד, שלשון אנינות נאמר בדברים ידועים שהוא אסור ביום

נשים לב שלדעת הרא"ש מצווה דרבים יכולה להיות גם מצווה מדרבנן (תפילה במניין)! עצם המצווה שהיא ברבים, גם אם היא מדרבנן, יש בה מצוות קידוש ה' שהיא מדאורייתא, הדוחה איסורי עשה. זאת ועוד, לדעת הרא"ש ההלכה המובאת בגמרא שקידוש ה' (מצווה דרבים) דוחה עשה של "לעולם בהם תעבודו" נכונה במצוות אחרות, ולכן אבלות יום ראשון שהיא דאורייתא⁶³ נדחת מפני מצוות שמחת יו"ט שני של גלויות, בשונה משיטת הבה"ג. רבנו אשר מחדד בדבריו שחשובה מצוות רבים אפילו מדרבנן (תפילה במניין) לדחות עשה דאורייתא (לעולם בהם תעבודו). אמנם אפשר היה להעמיד את מעשה רבי אליעזר ששחרר עבדו לקיים מצווה דאורייתא כקריאת פרשת זכור⁶⁴ או נשיאת כפיים של הכהנים,⁶⁵ אך הרא"ש במפורש דוחה אפשרות זו היות ובפשט הגמרא "משמע שבכל ענין איירי". כשיטתו של הרא"ש פוסק לכאורה הימגן אברהם⁶⁶ ועוד.

אליס מצווה דרבים לדחות עשה בכל מקרה, אפילו אפשר לקיים שניהם

על פי דברי הרא"ש דן הרב יהוסף שוורץ⁶⁷ (שו"ת 'דברי יוסף' ל):

איש אחד בא לבית הכנסת ביום השבת בשעה שגמרו הציבור כבר קריאת ההפטרה ומתחילין להתפלל תפילת מוסף. והוא עדיין לא התפלל תפילת שחרית, והכרח להתפלל תפילת שחרית ומוסף ביחידות. ושאלני איך יעשה.

ראשון מן התורה שיום ראשון אסור לאכול מעשר שני דכתיב לא אכלתי באוני ממנו וכן לענין אכילת החטאות אסור ביום א"י.

⁶³ רי"ף ברכות, ט-י בדפיו: "ומחזיא מלתא דס"ל להני רבואתא דז' ימי אבילות דאורייתא נינהו וגמרי להא מלתא מדכתיב ויעש לאביו אבל שבעת ימים, ולא הכין מילתא... וכיון דאשכחין הני כולהו תנאי דסבירא להו דיום ראשון בלחוד דאורייתא... שמעינן דלית הלכתא כוותיה [דרבן גמליאל] דקי"ל יחיד ורבים הלכה כרבים, הלכך יום ראשון דהוא יום מיתה הוא ניהו דאיתיה מדאורייתא אבל מליל יום שני ואילך דרבנן נינהו".

⁶⁴ וכך אכן למד בעל תרומות הדשן, סימן קח: "אבל קריאת פרשת זכור כתב האשירי פרק שלשה שאכלו, דעשה דאורייתא הוא לקרות בעשרה, ודוחה ל"ת דלעולם בהם תעבודו. להכי שיחרר רבי אליעזר עבדו, כדי להשלימו לעשרה". וראה שער הציון אורח חיים תרפה ס"ק ה: "אף דהמגן אברהם הביא בשם תרומת הדשן דהרא"ש כתב דעשה דאורייתא לקרות פרשת זכור בעשרה, איני יודע שום מקור לזה, והאי דר' אליעזר שחרר עבדו הוא משום דעיקר קריאת זכור הוא מצות עשה דאורייתא, ורבנן תקנו לקרותה בצבור. ועיינתי ברא"ש ואין הכרח לדברי תרומת הדשן".

⁶⁵ שו"ת תורה לשמה תג: "אלא איכא עוד קיום מצוות עשה מן התורה של נשיאות כפים דכהנים ומה גם דר"א עצמו הוא היה כהן... ולכן שחרר עבדו כדי לקיים ממוצו עשה מן התורה לישא כפיו... וגדולה מכולם מצות קדושה של נקדישך שהיא מצווה שנצטוינו בפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל".

⁶⁶ אורח חיים צ ס"ק ל. מביא את הרא"ש, ולאחריו את הר"ן הסובר דלעולם בהם תעבודו לאו עשה גמור הוא או יש לומר כיוון שאינו עושה לטובת העבד ליכא עשה כלל והוי כמוכרו לו, ודוחה אותו. ראה הערה 25.

⁶⁷ הרב יהוסף שוורץ, תלמיד חכם שלמד גם לימודי השכלה כללית באוניברסיטה. תלמיד הרב נתן אדלר, גרמניה-ארץ ישראל, 1804-1865.

תשובה: השיבותי לו להקדים תפילת מוספין לתפילת שחרית כדי להתפלל לפחות מוסף עם הציבור... **שמצאתי בעז"ה ראייה ברורה שתפילה בציבור דוחה לכתחילה מצוות הקדמת תפילת שחרית למוספין...**

הראיה הברורה של ה'דברי יוסף' מקורה במשנה בראש השנה (פ"ד מ"ד):

בראשונה היו מקבלין עדות החדש כל היום פעם אחת נשתהו העדים מלבוא ונתקלקלו הלויים בשיר [שהחלו לומר שיר של יום חול] התקינו שלא יהו מקבלין אלא עד המנחה.

תוספות הנדפסים למסכת ביצה⁶⁸ מביא את קושיית רבנו פרץ מקורביל השואל מדוע חשו לשיר של יום ולא חשו שלא יוכלו להקריב את קרבן מוסף של ראש חודש, שאסור להקרבה אם כבר הקריבו את תמיד של בין הערבים:

והקשה ר' פרץ והאיכא קלקול גבי מוספין ואמאי לא חשו אלא על עבודת התמיד?
דכשבאו עדים מן המנחה ולמעלה כבר הקריבו התמיד וא"כ אינן יכולין להקריב המוספין, דכתיב והקטיר עליה חלבי השלמים, ודרשינן עליה השלם כל הקרבנות כולן, שאין קרבן קרב לאחריה!
ותירץ דאפילו לא באו עד לאחר הקרבת התמיד מכל מקום המוספין קרבין, דהיכא דלא אפשר שאני... **ועוד יש לומר דאתי עשה דרבים ודחי עשה דהשלמה משום דאלים טפי...**

רבנו פרץ מסביר היא שאלימא עשה דרבים של קרבן ציבור לדחות עשה של "עליה - השלם כל הקרבנות כולם". התוספות בראש השנה (ל' ע"ב ד"ה 'ונתקלקלו הלוויים בשיר') מקשר ישירות הלכה זו לסוגייתנו:

ויש לומר דאחר התמיד יכול להקריב מוסף של ראש חודש משום דאתי עשה דרבים ודחי עשה דהשלמה **כדאמרינן** פרק השולח גבי שחרר עבדו והשלימו לעשרה מצווה דרבים שאני...

על פי דברים אלו טוען רבנו יהוסף:

כן הדבר שתפלה בציבור שהוא מצווה דרבים דוחה מצווה דהעולה, עולה ראשונה, ושפיר ונכון שיקדים מוסף לשחרית.⁶⁹

⁶⁸ ביצה ה' ע"א ד"ה 'נתקלקלו הלוויים בשיר'. התוספות הנדפסים למסכת ביצה מיסודו רבנו פרץ מקורביל. אורבך, בעלי התוספות, עמוד 612.

⁶⁹ ראה ספר אשי ישראל (לו, פז) שההלכה המקובלת שיתפלל שחרית ראשונה ולא מוסף. עיי"ש מקורותיו בהערה רד. ובדיעבד אם התפלל מוסף תחילה יצא ידי חובה. רמ"א באורח חיים רפו, א.

ואם תשיב שאין המשל דומה לנמשל, שמה שאמרינן שמצווה ועשה דרבים דוחה מצווה אחרת, דוקא אם המצווה היא היתה מעכבת מלעשות ומלקיים מצווה דרבים, כמו במעשה דרבי אליעזר שעבר בעשה... ושחרר עבדו כדי לצרפו למנין... ואם לא עשה כן לא יכלו לקיים מצווה דרבים... וכן עשה דהשלמה גורם שלא יכולין להקריב קרבן מוסף. ודאי אמרינן דאתי עשה דרבים ודחי עשה דהשלמה, שדחיה ההיא גורמת והיא הסיבה לעשות ולקיים עשה דרבים ההיא. אולם במעשה הנ"ל לא כן היה הדבר... כי גם אם לא היה מתפלל עמהם היה הציבור מתפלל מוסף... גם על זה יש בעזה"י מילין להשיב, שמצווה דרבים לענין דחיה... נקראת מצווה המוטלת על רבים לעשותה. [ו]אף שדחיה ההיא אינה סיבה וגורמת לקיום מצווה דרבים ההיא... ובהרא"ש שם מבואר הלשון יותר... הרי מוכח עשה ומצווה דרבים נקרא מצווה שרבים מקיימים אותה ביום ובשעה אחת, כמו שמחת הרגל ותפילה בציבור, [ו]אף שדחיה ההיא אינה סיבה שאחרים מקיימים מצווה ההיא. ואם כן ראייה ברורה שתפילה בציבור דוחה מצוות הקדימה להקדים שחרית למוסף אפילו לכתחילה. כן נראה לפע"ד להלכה ולמעשה.

הגדרת מצווה דרבים

לשיטת הרא"ש כוונת 'מצווה דרבים' אינה מצווה שנוהגת בכל ישראל (כהקהל, שלש רגלים וכיו"ב) אלא מצווה שמקדשים בה את ה' ברבים, כלומר בעשרה,⁷⁰ וכלשון הרמב"ם (יסודי התורה פ"ה ה"ד):

כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם, **ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים** כדניאל חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחביריו... וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, **ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים** ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם

לשיטת הרשב"א הרואה במצווה דרבים חשיבות כשלעצמה, לא ברורה הגדרתה. ה'דברי יוסף' הנ"ל מתדד שהגדרת מצווה דרבים היא "מצווה המוטלת על רבים לעשותה", "מצווה שרבים מקיימים אותה ביום ובשעה אחת, כמו שמחת הרגל ותפילה בציבור".

⁷⁰ חוות יאיר קטו: "דאין הכוונה דהמצווה נהוגה בכל ישראל רק רוצה לומר שהוא קידוש השם ודווקא ברבים". אמנם עיין שו"ת קול אליהו (הרב אליהו ישראל, 1784-1710) חלק א, אורח חיים כה, שאכילת מצה בליל פסח הוי מצווה דרבים.

כלומר מצווה דרבים הגדרתה מצווה הנעשית בעשרה מישראל לפחות והיא מצווה המוטלת על הרבים.

מאידך ה'כתב סופר'⁷¹ מחלק בין "בין מצווה דרבים שיש בה זיכוי לרבים" ל"מצווה דרבים היינו שמחוייבים בה רבים ואין בה זיכוי לרבים". לדבריו "שיהיה עשה דרבנן דרבים דוחה לדאורייתא, בעי דווקא שיהיה בה זיכוי לרבים".⁷²

הנפקא מינא היא מתי אנו רואים תפילה במניין כ'מצווה דרבים': האם רק כאשר אנו משלימים למניין (זיכוי הרבים, וכמעשה של רבי אליעזר) או גם בהצטרפות למניין קיים (מצווה שמחוייבים בה רבים).⁷³ אולם גם אז לכאורה התירו לעבור על עשה, רק כאשר המצווה של הרבים תתבטל (כגון שלא יהיו עשרה למניין). כאשר מדובר בדחיית איסור בכדי שיצטרף למניין שמתקיים גם בלעדיו, אסרו לעבור אפילו על איסורי דרבנן, וכך כותב ה'יחוות יאיר' (קטו):

עשיר מכובד שמו בערמן... והיה הולך לבית הכנסת על כל פנים ביום השבת... והיה שם גשר עשויה ע"י ספינות גדולות מעבר לעבר נהר הני"ל. רק שכמשלש חדשים בימי הקור הגדול והליכות הגליד על הנהר היו מפרקין האומנים את בנין הגשר ומוליכין הספינות למקום מיוחד ששם לא יוזקו מכח הגליד ההולך בכח גדול. ומ"מ היו שכיחים עוברים מעבר לעבר על ידי ספינות קטנות גם לפעמים שהיה יומא דעיבא ואין הקור והגליד גדול ושאלני ב"ב העשיר ומכובד אם יכול לבא לקובלענץ בבקר בבקר יום ש"ק להתפלל בעשרה ולשמוע קריאת התורה. בספינה שישכור מע"ש... ולא רציתי להתיר מפני שחקרתי ושמעתי דרבנן קשישא דהוו שם מקמי דידי רבנים ומ"ץ נשאלו ולא התירו... והטעם שלא התירו אפשר מפני דאף על גב דאין כאן אפילו אומר לגוי להעבירו רק שבות דשבות דשט על המים אינו רק גזירות חכמים והגזירה רחוקה מאד גזירה שמא יעשה חביות של שייטין ומה גם בזמנינו דאפשר בזמניהם היה מלאכה זו עשיית חביות קל רגיל ומצוי מה שאין כן בזמנינו, מכל מקום הרי גם להתפלל בעשרה אינו מצווה כולי האי. ובמהרי"ל הלכות עירובין גבי אין מערבין רק לדבר מצווה דלהתפלל בעשרה קיל מלילך למשתה נישואין, וחלילה לנו למעט במצוות עשה של ונקדשתי

⁷¹ הרב אברהם סופר, בנו בכורו של החתם סופר, בשו"ת אורח חיים סימן עג.

⁷² מגן אברהם אורח חיים תמו ס"ק ב: "דדוקא שופר שהיחיד מוציא רבים ידי חובה מקרי עשה דרבים". מאידך ט"ז אורח חיים תרנה ס"ק ב רואה גם במצות נטילת לולב הפרטית מצווה דרבים, ולכן "ראוי לדחות אמירה לעכו"ם שהוא שבות מקמי מצות לולב שהיא עשה דרבים". נראה שהמגן אברהם הבין כ'כתב סופר' ואילו ה'ט"ז כ'דברי יוסף'.

⁷³ שו"ת יהודה יעלה (אסאד) ח"ב, סימן סא: "מצווה דרבים של תפילה דרבנן... דהיא קידוש ד' בפרסום, יקרה היא מאוד".

בתוך בני ישראל שהוא קדיש וברכו בעשרה ובשכר אמנה ועניית אמן יהא שמיה רבא, עם כל זה אינו מצוות עשה דרמיא עליה. גם לא נתבטל אם יעמוד חוצה. ולכן אין ללמוד מהא דבגמרא ברכות דף מ"ז... דר"א שחרר עבדו להשלימו לעשרה... דאין הכוונה דהמצווה נהוגה בכל ישראל רק רוצה לומר שהוא קידוש השם ודווקא ברבים ואם לא שחררו היה בטל המצווה מכל הרבים ההם שהיו נאספין יחד.

הלכה למעשה

למעשה למרות סברת הרשב"א שחשובה 'מצווה דרבים', ולמרות סברת הרא"ש שיש במצווה דרבים מצוות קידוש ה', לא התירו הפוסקים באופן גורף לדחות מצוות דרבנן או דאורייתא, הן בגלל שיטות הראשונים השונות הנזכרות לעיל שרואות ב'מצווה דרבים' הסבר ייחודי לעניין עבד כנעני או לדברים אחרים כנ"ל, והן בגלל התקדים והחשש שמלווה את ההיתר.⁷⁴ יש לזכור שהרמב"ם במשנה תורה לא הביא היתר 'מצווה דרבים' כלל. כמה פוסקים הביאו כלל זה כסניף להקל במקרים מסוימים,⁷⁵ אך להלכה אין שום היתר לדחות עשה או אפילו איסור דרבנן, בגלל אירוע של רבים או אירוע שיש בו קידוש ה' ברבים.⁷⁶

⁷⁴ למשל זאב לב, המרת איסור חמור באיסור קל יותר, בכל דרכך דעהו 1, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, קיץ תשנ"ה; דברי הרב סולוביצ'יק על פי עדות הרב שכטר, נפש הרב עמי רלג: "אף על פי דקיימא לן לדינא דאמירא לנכרי מותר אפילו באיסור דאורייתא במקום מצווה דרבים, ואשר על פי יסוד זה נהגו בקצת קהילות בשאר ארצות, להתיר לנסוע לבית הכנסת (הנמצא בתוך התחום) בשבת, באוטובוס המונהג ע"י נכרי, מכל מקום במדינתנו (ארה"ב) אי אפשר להתיר דבר שכזה, דכל דבר אשר במהותו מותר הוא, אלא שנהפך לסמל להריסת הדת, או בכולה או במקצתה, כנסיעה במכונית או באוטובוס בשבת, אשר נהפך במדינתנו לסמל הרפורמים והקונסרבטיבים, שיהתירו נסיעה לשם תפילה בבית הכנסת בשבתות וימים טובים, פעולה זו הופכת להיות פעולה אסורה".

⁷⁵ למשל עמוד הימיני לרב שאול ישראלי, עמוד 78-79, בדבר חקיקת 'חוק השבת' בכנסת, הנותן היתר בדיעבד לחילול שבת במקומות מסוימים. הוא דן שם בשקילת ההפסד מול הרווח, ובין שאר הדברים נותן משקל רב לחוק משום שימנע חילול שבת רב מאד: "ונוסף על כך, כיוון שרבים הם הנכשלים הזה, הרי זו מצווה דרבים. והתקנת החוק שיפסיק זאת במידה מרובה הוא איפוא בגדר מצווה רבה ומצווה דרבים (ההדגשה במקור) כאחד".

⁷⁶ כהדלקת נרות חנוכה או דברי תורה במקום ציבורי. ראה גם 'אם השלמת מנין דוחה מצות עשה דנטילת ד' מינים', כתב עת מוריה קכט-קל, ל-לד; שו"ת ציץ אליעזר חלק ו סימן ג, האם לדחות מילה בזמנה (בשבת) כדי שרבים מהמשפחה (חילונים) לא יחללו שבת.